

BİR MUAMMA VE LUGAZ METNİ HAKKINDA**Bahadır GÜNEŞ*****Öz**

Türkçenin yazı dili geleneği geçmişten bu güne gelişerek ilerlemiş, bu durum zengin bir külliyyatın oluşmasını sağlamıştır. Bu külliyyat içinde yazma eserler önemli birer unsur olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada muamma ve lugazlardan oluşan bir yazma eser içerik özellikleri itibarıyla tanıtılmaya çalışılmış, metinde geçen muamma ve lugazlarla ilgili örnekler gösterilmiştir. Ayrıca yazının sonuna metnin iç kapağı, ilk sayfası, silinmiş başlıkları gösteren örnek sayfa ve son sayfa eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yazma eser, metin, muamma, lugaz.

ABOUT A MUAMMA AND LUGAZ TEXT**Abstract**

The language of the Turkish tradition of developing advanced past this day this situation has create rich corpus. The manuscripts are considered to be an important element in this corpus. In this study has been introduced as a manuscript content features of the muamma and lugaz and examples specified in the text. Also the inside cover of the text to the end of the text, the first page of the sample showing the deleted title page and the last page has been added.

Keywords: Manuscript, text, muamma, lugaz.

Giriş

Türk dili, ilk yazılı ürünlerinden bugüne kadar oluşturduğu kültürel birikimiyle geçmişten günümüze uzanan sağlam bir köprü meydana getirmiştir. Tarihî süreç içerisinde bu köprü üzerinde büyük bir külliyyat meydana getirilmiştir. Türkçenin bugünü üzerinde yapılan çalışmaların yanında geçmişte yazılan, el yazması ve nadir eser¹ özelliği taşıyan metinler de araştırmacılar tarafından inceleme konusu yapılmaktadır. Türkiye ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde telif ve tercüme olmak üzere bu şekilde birçok eser bulunmaktadır. Bu durum, dil ve edebiyatın geçmişe ait zengin birikimini göstermesinin yanında konuya ilgi duyan her araştırmacının ilgisini cezbeden bir unsur olma özelliği de taşımaktadır.

Bu çalışma, bir muamma ve lugaz metnini ana hatlarıyla tanıtmayı amaçlamaktadır². Söz konusu metin, Süleymaniye Kütüphanesi B. Vehbi bölümünde olup metnin eski kayıt numarası 1542; yeni kayıt numarası 1489'dur. Metnin içeriğinde eserin müellifi, telif tarihi,

* Yrd. Doç. Dr.; Karadeniz Teknik Üni. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahadir.gunes@hotmail.com.

¹ El yazması ve nadir eserlerle ilgili geniş bilgi için bk. (Abdulkadiroğlu, 1988: 1-48).

² Muamma ve lugaz metinleriyle ilgili yapılmış çalışmalar için bk. (Çapan, 2005: 205-222; Hamza, 2011; Ayar, 2011).

müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin zahriyye³ bölümünde “Muhammed Paşazade İbrahim” adına rastlanmaktadır. Bu kişi, eserin sahibi, bir başka deyişle eseri kütüphanesinde bulunduran şahıstır.

Eser, cd ortamında ve pdf formatında elde edildiği için metnin cildi, kâğıdının özellikleri ve ebatları hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Eser, iki adet kapak sayfasının dışında 44 varaktan oluşmaktadır. Nesih yazı türü kullanılan metin harekesizdir. Metnin varak numaraları -muhtemelen sonradan- bugünkü rakamlarla gösterilmiştir. Eserdeki satır sayısı her sayfada değişiklik göstermektedir. Bunun yanında muammaların bulunduğu ilk 8 varakta başlıkların yazılı olduğu satırlarla birlikte ortalama 17-18 satır bulunmaktadır. Sonraki bölümlerde ise satır sayısı değişiklik göstermektedir. Buna göre 9. varakta 10; 9. varaktan 35. varağa kadar takip eden her bir varakta başlıklarla birlikte toplam 17 satır bulunmaktadır. 35-b; 38-b; 42-b; 43-a; 43-b’de 16 satır mevcuttur. Son varak olan 44-a’da ise 4 satır vardır⁴.

1. Bilmece / Muamma / Lugaz

Bilmece, lugaz, muamma genellikle aynı veya benzer türler kabul edilerek ele alınmıştır. Ancak Türk edebiyatı içinde divan ve halk edebiyatı sahalarında ilgili terimler birbirinden ayrı tutulmuştur. Buna göre, “bilmece, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı, akıl, zekâ ve güzellik nev’inden mücerred kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözler” (Elçin, 1993: 607’den aktaran Aça vd. 2011: 559) biçiminde tanımlanmıştır.

Muamma, âşık edebiyatı geleneğinde âşıkların sorduğu, bütünüyle manzum bilmeceyi karşılayan bir terim olarak kabul edilirken *lugaz* ise daha çok divan şairlerinin yazdıkları manzum bilmece metinlerini adlandırmak için kullanılmıştır. Ancak bu türleri bütünüyle divan veya âşık edebiyatına mal etmek mümkün değildir (Aça vd. 2011: 559).

Sözlük anlamı gizlenen ve karışık gösterilen şey anlamına gelen *muamma*, remiz ve ima yoluyla yani doğrudan değil, dolaylı olarak, işaret ile bir isme delalet eden sözdür. Şairin bir ismi şiirinde gizlemesi *ta’miye*; bu gizlenen isim *muamma* olarak adlandırılır⁵.

³ Zahriyye, yazma eserlerde kitabın cilt kapağının iç tarafı olup buralarda temellük kayıt ve mühürlere, tayin, azil, doğum, evlenme gibi ailevi ve mesleki gizli kayıtlara rastlamak mümkündür (Abdulkadiroğlu, 1988: 10).

⁴ Bazı sayfalarda muamma ve lugazla ilgili ipucu niteliği taşıyan harflere yer verilen ve başlık satırı sayılabilecek yazılar silinmiştir. İlgili sayfalardaki satır sayıları belirtilirken bu bölümler de dâhil edilmiştir.

⁵ “*Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine / Nâmım yazıldı her varak-ı tâb-nâkine*” (Namık Kemal). *Gül (g-l)* kelimesinin kalbi, ortası demektir. Ortasına *mâ (m, elif)* düşmesi ile “*Kemal*” ismi ortaya çıkar. (Saraç, 2007: 289, 294).

Lugaz, insan isminin dışında bir şeyin özelliklerinin söylendiği ve dinleyiciden bunun ne olduğunun sorulduğu, genellikle aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazılan şiir, bir tür manzum bilmece veya hünerdir. Lugazı bilmeceleden ayıran en önemli özellik, lugazın yazarının imzasını taşımasıdır. (Saraç, 2007: 292; Olgun, 1936: 72; Elçin, 2014: 619-620; Pala, 2005: 291).

Muamma, şiirsel bir oyun veya bir tür bilmececi. Dolayısıyla muamma yazmak şairlik işinden çok, bir zekâ ve yetenek işidir. Muammaya benzer bir tür de lugazdır. Ancak lugazda herhangi bir şey konu edilirken muamma yalnız insan adları için yazılır (Bilkan, 2000: 12). Ayrıca lugazın muammadan ayrılan özelliklerinden biri de çözüme yarayacak açıklamayı kendisinde bulundurmasıdır (Elçin, 2014: 620).

Çalışmaya konu olan eserin ilk 8 varağında şahıs isimleri söz konusu edildiğinden bu bölümü *muamma*; 9. varaktan eserin sona erdiği 44. varğa kadar olan bölümde ise soyut ve somut olmak üzere çeşitli kavramlar ele alındığından bu bölümdekileri de *lugaz* olarak adlandırmak doğru olacaktır. Ayrıca metnin 42. varağında; yani lugazların olduğu bölümde 17. yüzyıl şairi Nabi, bir beytinden hareketle muammaya konu edilmiştir.

Buna göre ilgili metinde, sorulan isimlerin bir bölümü tamamen silinmiş olmakla birlikte toplam 84 tane muamma bulunmaktadır. Bu muammalara konu olan isimlerin bir bölümü birkaç defa ve farklı biçimlerde tarif edilmiştir.

9. varaktan itibaren sunulan lugazlarda ise genellikle kullanılmakla birlikte, tamamı “nedür ol ... / ol nedür / ol ne şeydür” gibi kalıp ifadelerle başlamamaktadır.

Muamma ve lugazın yukarıda verilen tanımlamalarına aykırı olarak metinde sorulan kavram ve başlangıç ifadesi lugazı andırırsa da söz konusu lugazın sonunda “bu muamma...” şeklinde ifadeler yer almaktadır. 18. varakta yer alan “mum şamdan” lugazı bu durumu örnekler.

1.1. Muammalarda Geçen Adlar

Çalışma konusu olan metnin ilk sekiz varacağının tamamında ve 42. varağında bir tane olmak üzere toplam muamma sayısı 84’tür. Ancak bazı isimler birkaç defa ve farklı tariflerle muammalarda yer almıştır. Ayrıca 2-a’da 1; 2-b’de 2; 3-b’de 1; 4-b’de 1; 5-b’de 1 olmak üzere muammalarda geçen isimler silinmiş ve söz konusu muammalar Farsça yazılmıştır. Ayrıca 9-a’da yer alan ve “Yusuf” adının konu edildiği muamma da Farsçadır.

Metinde birkaç defa görülen adlardan Hüseyin 6; Ahmed 5; Osman 5; Ali 4; Ömer 3; İbrahim 3; Yusuf 3; Kemal 2; Kasım 2; Mustafa 2; Bektaş 2 defa muammaya konu olmuştur.

Geriye kalan muammalardan ad bölümleri tamamen veya büyük oranda okunamayan, “...” ile gösterilen 25 muammanın dışında kalan Hızır, Menar, Said, Hasan, Celal, İlyas, Süleyman, Ziya, Mahmud, Sinan, Rahmi, Halil, Receb, Mehmed ve Nabi adları da birer kez muammalarda yer bulmuştur.

Metinde geçen muammalardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Be-nām-ı Aḥmed

Ḳoparur başına bir gün kıyāmet

Meded āḥir o māh-ı serv-ḳāmet

Be-nām-ı ‘Osmān

Gözüm gitmez çü zülfüñden dem-ā-dem

Nice baḳmayısar bes aña ādem

Be-nām-ı ‘Ömer

ḥāl-i ruḥsāruña nazār itdim

merdüm-i dāde olduḡın bildim

Be-nām-ı Sa ‘āḫ

kes müderris ayaḡını hem mu ‘īdüñ başını

ḳo ayaḡı baş yerine tām eylesin nāmını

Be-ism-i Celāl

üç otuzla bir otuz bir ad olur

bu mu ‘ammāyı bilen üstād olur

1.2. Lugazlarda Geçen Kavramlar

Metinde lugaza konu olan ve tarifi yapılan kavramları, *somut* ve *soyut kavramlar* biçiminde ikiye ayırmak mümkündür. Metinde silik ve okunup anlamlandırılmasında güçlük çekilen kavramlar ise *diğerleri* başlığı altında değerlendirilmiştir. Metindeki bazı lugazlarda birbiriyle ilgili birden fazla kavram bir arada tarif edilmiştir. Çalışmada bu özellikteki lugazlar birlikte gösterilmiştir. Ayrıca ilgili bölümlerde kavramlar belirtildikten sonra her başlık için birer örnek verilmiştir.

Metinde yer alan lugazlar için yapılan açıklamaların uzunluk ve kısalığı farklılık göstermektedir. Bazı lugazlar iki mısra hâlinde; bazıları dört mısra; bir bölümü ise on ve daha fazla mısra ile tarif edilmiştir. Bazı lugazlarda birden fazla kavram tarif edildiği için açıklamalar

uzun olabilmektedir. Ancak metinde bu durumun genel bir kuralı yoktur. Zira tek kavram da zaman zaman uzun bir şekilde anlatılabilmektedir.

1.2.1. Somut Kavramlar

Muamma ve lugaz metninde tarifî yapılan ve somut olarak kabul edilebilecek kavramlar niteliklerine göre eşyalar, yiyecek içecekler, mekân ve mekâna ait unsurlar, uzuv / organ, taşıt ve hayvanlar şeklinde alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır.

1.2.1.1. Eşyalar

Eşyalar, evle ve meslek gruplarıyla ilgili olmak üzere iki alt başlık altında ve her alt başlık kendi içinde çeşitli kollara ayrılarak gösterilmiştir⁶. Buna göre eşyalar, evle ilgili olanlar (evin içinde ve dışında kullanılanlar) ve meslek gruplarıyla ilgili olanlar (kırtasiyecilik, terzilik, askerlik, ticaret, müzik, tarım ve çilingirlik) şeklindedir.

1.2.1.1.1. Evle İlgili Eşyalar

Evle ilgili eşyaları, evin içinde ve dışında kullanılanlar olmak üzere iki başlıkta göstermek mümkündür.

1.2.1.1.1.1. Evin İçinde Kullanılanlar

Evin içinde kullanılan eşyalar; kişisel eşyalar, dekor amaçlı kullanılanlar, mutfakta kullanılanlar olmak üzere üç başlıkta gösterilmiştir.

Kişisel Eşyalar

Doğrudan insanın kullandığı, kişisel eşya sayılabilecek unsurlar arasında *turnak bıçağı*, *gözlük*, *çakmak*, *mum makası* *mum kibriti*, *sancak*, *na'leyn* (*ayakkabı*), *ilik düğme* sayılabilir. Bunlardan 10-b'de yer alan *turnak bıçağının* tarifi şöyledir:

nedür ol şahş-ı zarîf şekl-i nahîf

kendü kuvvetlü lîk cismi za'îf

sînesi sırr-ı sırr-ı efkâr

yokdur zahm ile degül bîmâr

gâh bir bedre mâh itse kırân

ayırur anı hilâlinden ol ân

⁶ Açıklaması yapılan kavramlardan tamamen silik veya okunamayacak durumda olanlar “diğerleri” başlığı altında gösterilmiştir. Ancak birkaç kavramın bir arada açıklandığı lugazlarda kavramlardan biri veya ikisi okunamayacak durumda olup diğerleri okunabilmişse bunlar ilgili oldukları başlıklara dâhil edilmiş, okunamayan kısımlar “...” ile gösterilmiştir.

şavm-ı dāvudı kendüye ‘âdet ider

farz-ı kırrasına ri ‘âyet ider

şıfat-ı cismi şuretâ hindî

merkezinde timur kazuk kendi

Dekor veya Görüntü Amaçlı Kullanılanlar

Ev içinde ve daha çok dekor olarak kullanılan unsurlar arasında *mum şamdan fanus, çalar sa’at, frengî mûm, gül-âb-dân* başlıklarıyla verilen unsurlar sayılabilir. Bunlardan 23-a’da yer alan *gül-âb-dân*’ın tarifi şu şekildedir:

nedür ol kim tebesinde gözi var

kime hem-dem olursa hâlin ağlar

Mutfakta Kullanılanlar

Mutfakta veya yemek pişirmek için kullanılan unsurlar arasında *sacayak* ve *tennûr* (*tandır*) gösterilebilir. Bunlardan 24-a’da bulunan *sacayak* aşağıdaki gibi sorulmuştur:

ol nedür kim gözi bir ayağı üç

anı bilmek kolaydur bilmemek güç

1.2.1.1.1.2. Evin Dışında Kullanılanlar

Evle ilgili; ancak daha çok evin dışında kullanılan unsurlara dair metinde *fener, nerdübân* (*merdiven*), *çıkırık* tespit edilmiştir. 24-a/b’de yer alan *nerdübân* şöyle tarif edilmiştir:

nedür ol kim iki bāldür tayağdur

teni başdan başa cümle ayakdur

anı götürince ol yürimez

kamu aña binerler ol yayağdur

1.2.1.1.2. Meslek Gruplarıyla İlgili Eşyalar

Bu başlık altında toplam yedi meslek grubuna ait unsur tespit edilmiştir. Bunlar kırtasiyecilik, postacılık, terzilik, askerlik, tüccarlık, tarım, çilingirlik ve müzisyenliktir.

Kırtasiyecilikle İlgili Olanlar

Bazıları birkaç defa lugaza konu olan, yazı veya kırtasiye malzemesi olan kavramlar *tuğra*, *divît kalem kâğıd*, *sîm divit*, şeklinde belirtilmiştir. Bunlardan 24-b'de geçen *kalemin* tarifi şu şekildedir:

Ol nedür kim heybeti anuñ derāz

Herkese itmekde dā'im keşf ü rāz⁷

Her kim isterse anı a'māl ider

İki dendānın kırup pā-māl ider

Cāmesi gül-gün olur gāhī

Ağlasa derdin olur başı siyāh

Meskeni gāhī vesī' gāh tar

Kāmil olan anı gāh elde tutar

Postacılıkla İlgili Olanlar

Postacılıkla ilgili olan unsurlardan *mektûb* (2) tespit edilebilmiştir. Söz konusu kavramın 37-a'da bulunan tarifi aşağıda gösterilmiştir:

nedür ol kim anuñ yoğdur lisānı

velī her dilçe eyler ol beyānı

ayağı yok yine eyler teferrüc

kimi rümī kimi hindüstānī

Terzilikle İlgili Olanlar

Metinde terzilikle ilgili *mikrās* (*makas*), *öreke*, *keten*, *gergef*, *mekik* tespit edilmiştir. Bunlardan 23-a'da yer alan *mikrāsın* tarifi şu şekildedir:

birer gözlü nedür ol iki üstād

her işde birbirine eyler imdād

birisi yalnız kalsa muhaşşal

olur kārından ol daħi mu'aṭṭal

⁷ Aslında *keşfî-râz* (*bir sırrı öğrenme*) şeklinde olması gereken tamlama, metinde *keşf ü râz* biçiminde yazılmıştır.

şanasın cism-i vāhiddür ki bunlar

ğidāyı bir ağızdan ekl iderler

Askerlikle İlgili Olanlar

Askerlikle ilgili sayılabilecek eşyalar arasında *tüfenk* (2), *mızrak*, yay tespit edilmiştir. Söz konusu unsurlardan *tüfenk*'in 33-a'daki sunuluşu aşağıda gösterilmiştir:

bil nedür ol çatlayası kızcağız

kıldı konduğda kaba ço çatlasun

borusu tutmuş başında o dīnār

bir tabanca ur toğrusın patlasun

Tüccarlıkla İlgili Olanlar

Bir yönüyle ticarete de kullanılan ağırlık ölçme aracı *terāzû* (2), metinde tespit edilen tek örnektir. Söz konusu örnek iki ayrı yerde, farklı biçimlerde anlatılmıştır. Bunlardan 35-a'daki tarif Farsçadır. 31-a'daki sunuluş ise şöyledir:

nedür ol kim iki dil-ber karındaş

ki itmezler biribiriyle pür-hāş

üçer ayağı vardur göge toğrı

mücevvedür ikisinüñ de bağrı

berāberdür ikisinüñ ğidāsı

biribirine vardur iktitāsı

kaçan biri ğidāya tāmī' olur

öbür kardaşı kalkar māni' olur

ne virseñ yirler anı bī-tekellüf

çeker bunu arayan çok te'essüf

cevāb isterler ise bu su'āle

ur ey vaşlī terāzū-yı hayāle

Tarımla İlgili Olanlar

Tarımla ilgili unsurlardan tespit edilen tek örnek *oraktır*. 26-a'da bulunan ilgili aletin tarifi aşağıda gösterildiği gibidir:

nedür ol burnı egri şahş-ı nâ-dân

ot otlar gâhçe mânend-i hayvân

Çilingirlikle İlgili Olanlar

Çilingirliği ilgilendiren kavramlardan yalnız *kilid* tespit edilebilmiştir. 40-a'daki tarif şu şekildedir:

ol ne şeydür biri ünşâ biri er

işmetiyle oldılar meşhûrlar

ki tecemmu ' itse er ol duhteri

nâ-gehân eyler tevellüd birbiri

Müziyenlikle İlgili Olanlar

Müzikle ilgili tespit edilen tek unsur *nây* (*ney*)'dir. Metinde 17-b'de bulunan tarif şöyledir:

ol nedür kim ağzı vardur dili yok

işâretle söyleşür bilgisi çok

hem riyâzet ehlidür perhîz tuţar

zevâde almaz mizâcı yil yuţar

göz kapar 'uşşâkına delîr gibi

kevnini parmaqladur kaşmer gibi

bekrîlerle bekrîdür dervîş ile dervîş

başına şapka giyer şekli keşîş

niçe yüz biñ kerre biñ başındadur

hesâb-ı ebcedle altmışındadur

ey za 'ifî buni diyen dilene

şad hezârân âferînler bilene

1.2.1.2. Yiyecek İçecekler

Yiyecek içecek genel başlığı altında yer alan unsurlar yemek, meyve, sebze, kuru yemiş, içecek başlıklarından ibarettir.

Yemek

Metinde lugaz içinde geçen yemek türü *pilav*'dır. Söz konusu yemek, 21-b ve 22-a'da yer almaktadır:

nedür ol kubb-e-i sîmîn ü billür

iner gâhîçe anuñ üstüne nür

eli ağaçlı bir niçe fedâyi

ķaza ķaza yıķarlar ol bināyi

Meyve

Metinde meyve adı olarak sunulan kavramlar *incir*, *karpuz* (2), *karadut* ve *kavun*'dur. Bunlardan *karpuz*'un 44-a'daki tanifi Őu Şekilde yapılmıştır:

ķudret-i yezdāndur anuñ ĥānesi

ođlunuñ ķarnında yatur anası

ođlunu öldür anasın göm yire

biñ dāne olurmuş bir dānesi

Kuru Yemiş

Yiyecek kategorisi içinde kuru yemiş olarak sunulanlar *fıstık* ve *kestanedir*. Bunlardan *fıstık* 21-b'de; *kestan*e ise 26-a'da yer almaktadır. Fıstığın metindeki tanifi Şöyledir:

nedür ol kim yapusu ĥāne ĥāne

içinde tuĥfesi var dāne dāne

açılmaz ķapusu berkdür yapusu

meger yıl yıl açıla yana yana

İçecek

Metninde tespit edilebilen tek içecek adı *kahve*dir. 22-a'da tanifi edilmiştir:

nedür ol seyyāĥ-ı 'ālemdür gezer

... gūyā var sine bađrını ezer

ehl-i diller Őordılar ĥālūñ nedür

gezdüğün yerlerde aĥvālün nedür

çünkü Őorduñ size ĥālim diyeyim

keyfîm ile size haşlet vireyim

bir zamân tahtım idi hind u yemân

şimdi fağfūr iline düşürdi zamân

1.2.1.3. Mekân ve Mekâna Ait Unsurlar

İncelenen metinde mekâna dair tespit edilenler; *minâre câmi*‘, *hammâm (2)*, *yel değirmeni*, *çadır* şeklindedir. Bunlardan *hammâmın* 22-b’deki sunuluşu şöyledir:

ol ne şeyh halveti kim gözi yaşlu dâ’imâ

günbed-i tâcın görenler dir aña ehl-i riyâ

meclisine kim irişse gill ü gışşlın pāk olur

terk ider tâc u kabâyı ger emîr ü ger gedâ

1.2.1.4. UzuV / Organ

Anılan metinde uzuv veya organ adı olarak tarif edilen tek kavram *memedir*. 24-a’da yer alan söz konusu uzuv, aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

ol ne havz ol ki anuñ sâmdendir ...

âb-ı şâf-ile leb-â-leb tolmış anuñ dâhili

şalınur da bir hakîm hâz tek icâddur

çifte havz itmiş taşannu‘ iki çeşme kabili

âbını vakf eyleyüp bir perî nâzır eylemiş

ķandura ol âb-ile ‘âlemde çok ehl-i dili

1.2.1.5. TaşıT

Metinde taşıT kategorisi içinde yer verilen kavramlardan yalnız *sefine* (gemi, vapur) tespit edilebilmiştir. 35-b’de yer alan söz konusu kavramın tarifi şu şekilde yapılmıştır:

bir ulu şahrâda gördüm nâ-gehân

bir niçe kuşlar uçarlar her zamân

her birinüñ tağa beñzer lengeri

kendü kara aķdurur ķanatları

hışmile bunlar bulut gibi uçar

gözlerinden gâhî odlar saçar

1.2.1.6. Hayvan

Lugazlarda geçen hayvanlar *çekirge* ve *sümüklü böcektir*. Söz konusu hayvanlardan sümüklü böceğin 25-b'deki tarifi şu şekildedir:

evin arkasına urmuş bir âdem

çıkar şahrâyı seyr ider dem-â-dem

eli yok ayağı yok boynuzu var

velî kande giderse hem izi var

1.2.2. Soyut Kavramlar

Metinde lugazlarda tarifi yapılan unsurlardan ikinci grup, soyut kavramlardan oluşmaktadır. Bu bölümde yer verilen unsurlar; sayı, canlılara özgü nitelik ve durumlar, zaman dilimi, astronomi, ad, gölge, dinî kavramlar, renk ve alfabe şeklinde başlıklara ayrılmıştır.

1.2.2.1. Sayı

Anılan metinde lugaza konu olan tek sayı *ikidir*. 14-b ve 15-a'daki tarife göre *iki* sayısı şu şekilde sunulmuştur:

ol ne dördür altı ile ikidür

lafzile ma'nâda da daği ikidür

birinüñ nısfı ikidür şübhesiz

ol birinüñ daği şelişi ikidür

ikisinüñ hamsi de iki olur

ikisi bir yere gelse ikidür

1.2.2.2. Canlılara Özgü Nitelikler / Canlıların Maruz Kaldığı Durumlar

Canlılara özgü olan veya canlılar tarafından yaşanan durumlara dair ilgili metinde altı kavram tespit edilmiştir; *gazab*, *uyku*, *deri*, *sakal* ve *tıraş* ve *meyyit* (ölü). Bu kavramlardan 43-a'da yer alan *meyyit (ölü)*, şu şekilde tarif edilmiştir:

ol nedür kim yüzdür anuñ parmağı

sekiz ayak üzre turur turmağı

beş başı var beş dili var dört cânı

yek 'ârif gerek kim bile anı

1.2.2.3. Zaman Dilimi

Zaman dilimini belirten kavramlar *kış yaz* ve *gece gündüz*dür. Buna göre metinde 23-b'de geçen *gece gündüz*ün tarifi aşağıdaki gibidir:

nedür ol biri leylā biri mecnūn

ikisinüñ daḡi ḡālī d̄iger-gūn

biri birine olmuş ‘āşık u zār

velī ḡasretde ḡalmışlar giriftār

1.2.2.4. Astronomi

Astronomi ile ilgili olarak lugazda geçen kavramlar, *pervîn* ile *güneş*tir. Bunlardan 39-a / b'de yer alan *güneş*in metindeki tarifi şu şekildedir:

ol nedür ki bir münevver topdur

ḡayet ile pek güzel kaçıpdur

şubḡ u mesā cihānı ider güzer

böyle iken ḡāke yüzini sürer

kātībā her kim bilürse sırrını

gün gibi olsun yüzi nūr-ı kamer

1.2.2.5. Ad

Ad kategorisinde yer alan ve lugaz olarak sorulan kavram *isim*dir. Metnin 35-a sayfasında yer alan tarife göre *isim*in sunuluşu şöyledir:

o nedür ki bir ḡaḡıḡat hem nāz

ülfet itdügi yerden ayrılmaz

1.2.2.6. Gölge

Soyut kavramlar kategorisinde yer verilen unsurlardan biri de *gölge*dir. Metnin 32-b ve 33-a bölümünde bulunan söz konusu kavramın tarifi şu şekildedir:

ben bugün şahrada gördüm bir ḡarḡ

senden ayrılmam didi aḡşāma dek

ḡande gitsem bildürür ‘azmüm benim

sen eger istesen teferrüc-i şāma dek

1.2.2.7. Dinî Kavramlar

Metinde din ile ilgili kavramlardan *kader*, *çihâr-ı yâr-i güzîn* ve *namâz* tespit edilmiştir. Metinde 38-a / b’de geçen *çihar-ı yar-i güzinin* tarifi aşağıda gösterilmiştir:

bir elif üç ‘ayın ile gördüm bile

bir elif üç ‘ayın ile gelmez dile

bir elif üç ‘ayın ile gelse dile

müstakîm ‘arîf gerek anı bile

1.2.2.8. Renk

Metinde renk olarak lugazın konusu olan tek renk, 27-b / 28-a’da bulunan *karadır*. Söz konusu kavramın açıklaması şu şekilde yapılmıştır:

ol nedür kim fikr-i dâ’im kânedür

halk-ı ‘âlemde işi ‘aksînedür

müdbir ü müfsid ü olur yıkıcı

sürme-i mekrile gözden kayıcı

oğlu toğar anasında toğışçak

yire girsün buncılayın yoruçak

1.2.2.9. Alfabe

İncelenen metnin 42-a / b bölümünde *abc* başlığıyla alfabe de lugazlar içinde yer almıştır. *Abcnin* metindeki anlatımı aşağıda gösterilmiştir:

ol ne sözdür ki ne hadîş ola ne kūrān

anı ne perî söylemiş ola ne insān

tevrāt u zebūr u incîl daħi degildür

‘aciz bunı fehm itmede ... ile saħbān

bir sözdür o kūrān hadîşîñ arasında

cibrîl kelāmı dimiş ol söze niçe cān

... süresinüñ harfi olupdur o ... çār

mānend-i ‘anāşır görünür her biri yeksān

bir harfi cüdā olsa eger kim raqamından
 yerinde anun çār görür zümre-i ‘arīfān
 iki daħi başın alup gitse gitse aradan
 şanmañ o kelāmuñ irişe dördüine noķşān
 üçler gibi üç harfi dahi gāyet olursa
 yerinde anuñ dördi olur yine kemā-kān
 encüm ile dördi daħi eylese gıybet
 maħsūbı vü mektūbı anuñ çār olur erkān
 her kim ki murādīye haber virse bu sözden
 tilmīz ola niçe zamān tıfl-ı dil ü cān

1.2.3. Diğerleri

Metinde somut ve soyut kavramların dışında kalan ve başlık bölümleri büyük oranda veya tamamen silinmiş oldukları için tam manasıyla aydınlatılamayan lugazların sayısı 51’dir. Söz konusu lugazların başlık kısmının dışında kalan açıklamalar büyük oranda okunabilmektedir. Buna göre örnek olmak üzere 21-b’de yer alan ve başlığı silinmiş olmakla birlikte, açıklamaları yazılı olan bir lugaz aşağıda gösterilmiştir:

nedür ol kal‘a-i pākīze gevher
 pusuya girmiş anda niçe erler
 kızzılı karalı şarılı aklı
 tırurlar anda hāzır şöyle şaklı
 ki her kim fetħ iderse ol hişārı
 bulur ol demde ol erler mezarı

Sonuç

Bu çalışmada, hakkında sınırlı bilgi bulunan bir muamma ve lugaz metni, içerdiği unsurlar bakımından tanıtılmaya çalışıldı. Metnin ilk sekiz varağı ve 9. varağın bir bölümü muammalardan oluşmaktadır. Bu bölümde toplam 84 adet muamma tespit edilmiştir. Muammalarda geçen adlar farklılık göstermekle birlikte, bazıları 5-6 defa geçmektedir. Bunun yanında bazı muammaların başlık kısmı silinmiş ve açıklama kısımları Farsça yazılmıştır.

Metnin 9. vараğından itibaren lugazlar başlamaktadır. Bu bölümde genel itibarıyla somut, soyut ve diğerleri olmak üzere açıklamaları farklı olan toplam 125 ayrı lugaz bulunmaktadır. Lugazlardaki kavramlardan bazıları birkaç defa, farklı şekillerde tarif edilmiştir. Somut kavramlar kendi içinde alet ve araç gereçler, yiyecek içecekler, mekân ve mekâna ait unsurlar, uzuv / organ, hayvanlar, taşıt şeklinde ayrılmaktadır. Soyut kavramlar ise sayı, canlılara özgü nitelik ve durumlar, zaman dilimi, astronomi, ad, gölge, dinî kavramlar, renk ve alfabe gibi başlıklar hâlinde değerlendirilmiştir. Diğerleri adı altında yer verilen lugazlar ise başlıkları tamamen veya büyük oranda silinmiş; ancak açıklama kısımları okunabilenlerdir.

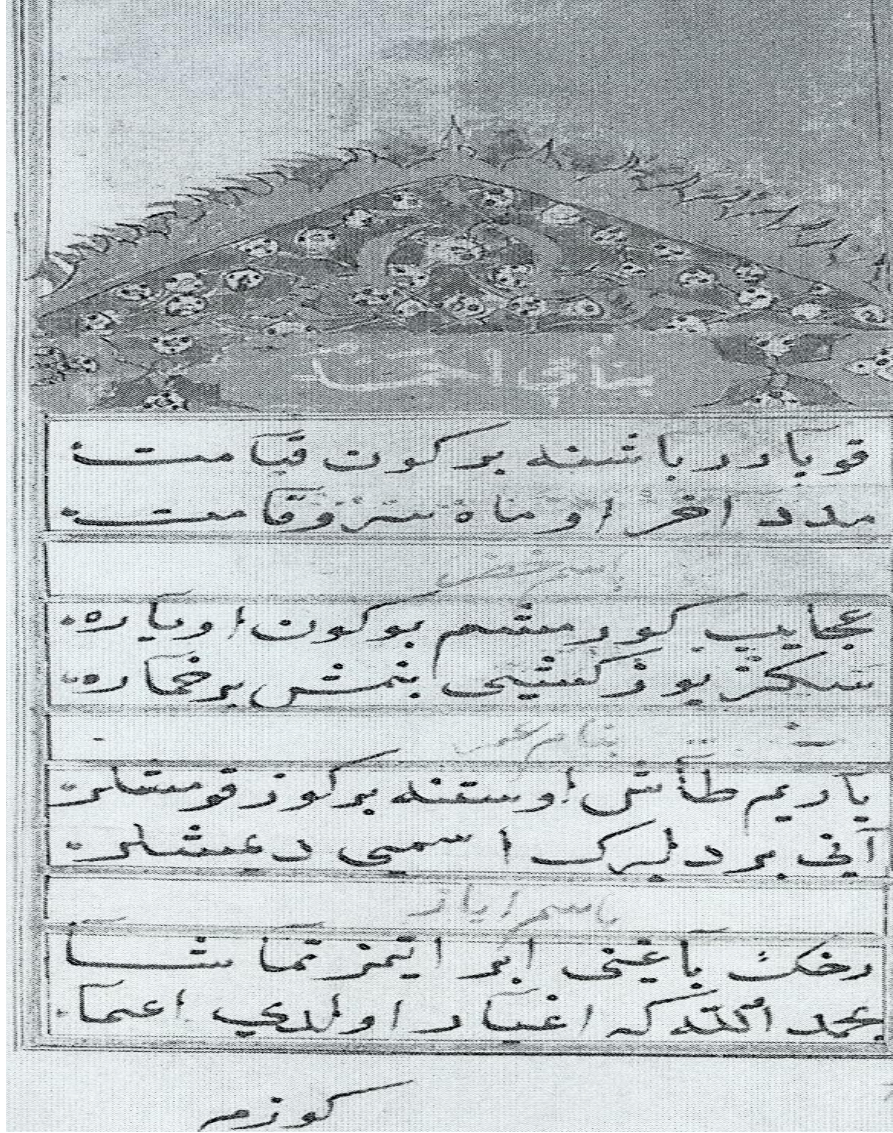
Kaynaklar

- ABDULKADİROĞLU, A. (1988). Edebiyatta Metodoloji Açısından Elyazmaları ve Nadir Eserler Üzerine Notlar-I. *GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 1-48.
- AÇA, M.; GÖKALP, H ve KOCAKAPLAN, İ. (2011). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- AYAR, N. (2011). *Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 567'deki Lugaz Mecmuası (vr. 245-280 Metin-İnceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- BİLKAN, A. F. (2000). *Türk Edebiyatında Muamma*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇAPAN, P. (2005). 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Örneklenen Mu'ammâ ve Lugazlar. *Osmanlı Araştırmaları*, 26, 205-222.
- ELÇİN, Ş. (2014). *Halk Edebiyatına Giriş*. 13. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HAMZA, A. (2011). *Türk Edebiyatında El Yazması Bir Lûgaz ve Mu'ammâ Mecmuasının Transkripsiyonlu Olarak Latin Harflerine Çevrilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OLGUN, T. (1936). *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- PALA, İ. (2005). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Y. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*. İstanbul: 3F Yayınevi.

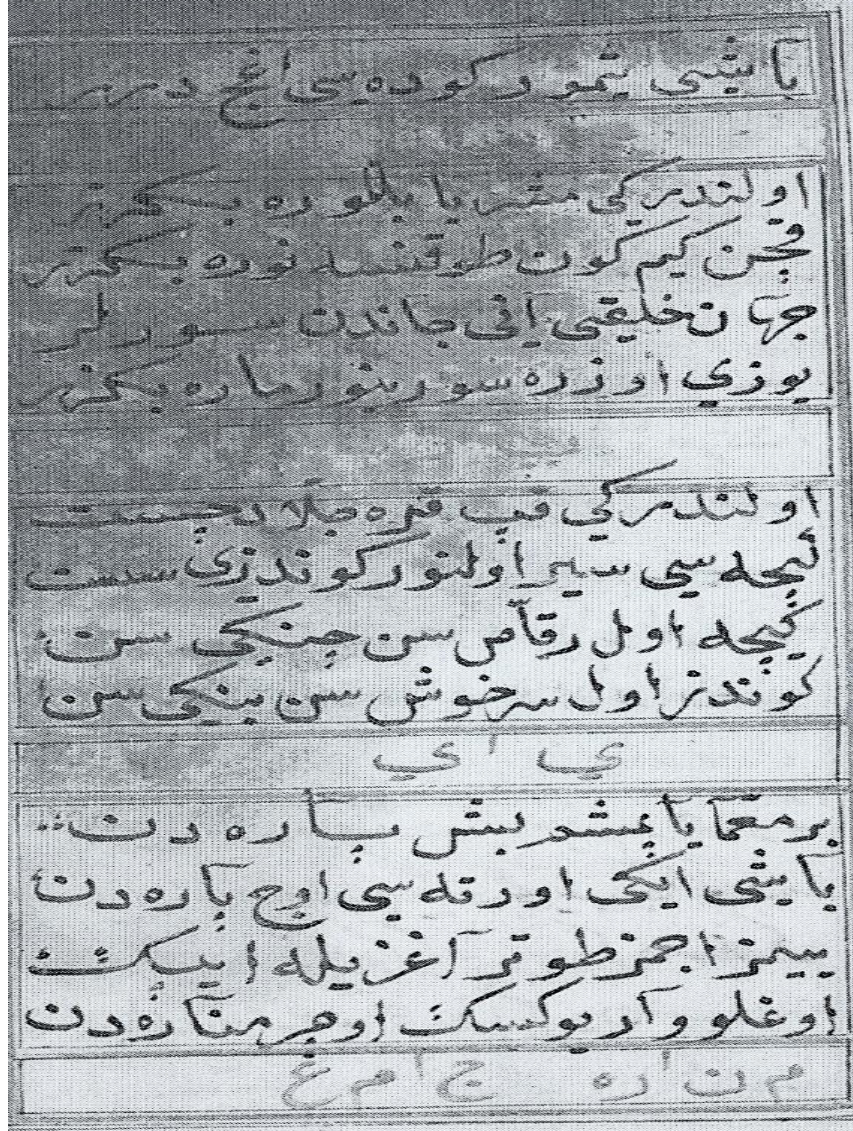
Ekler

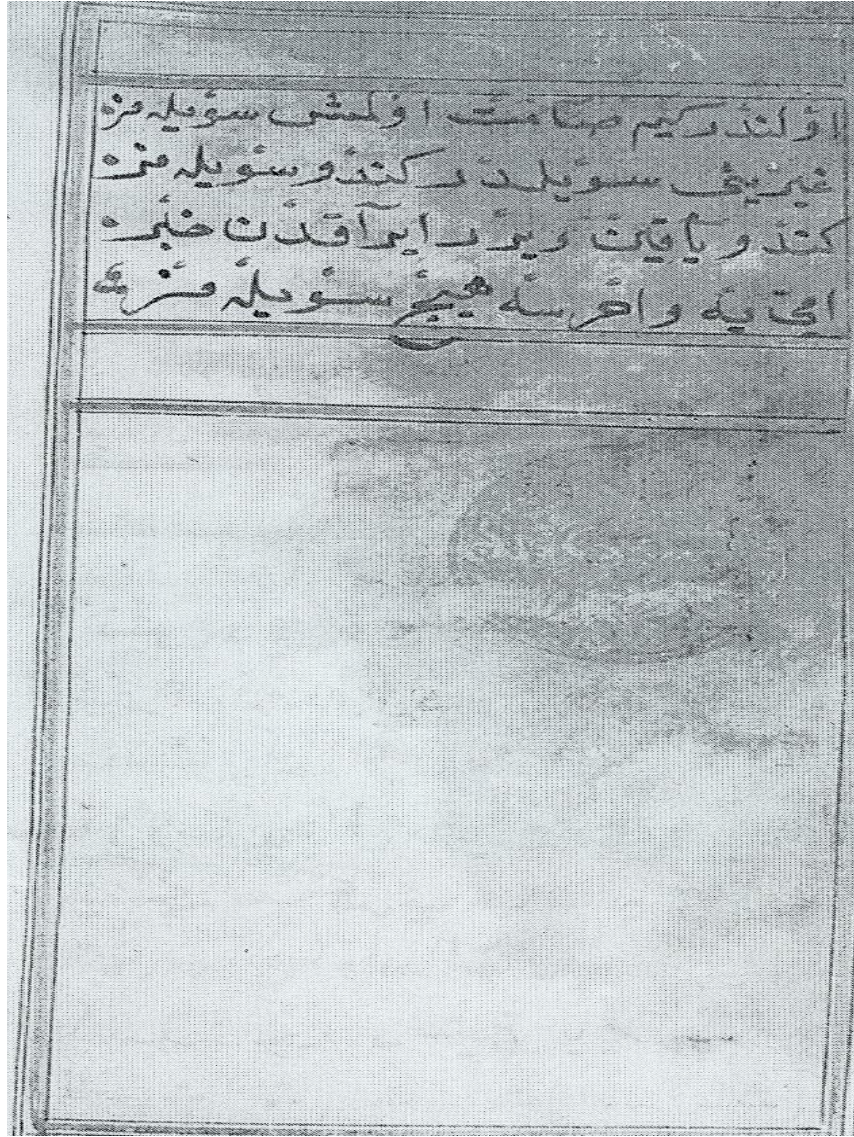
Metnin İç Kapağı

Metnin İlk Sayfası

Silinmiş Başlık Satırlarından Bazıları

Metnin Son Sayfası